

Ігор Срібняк
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

**Європейське міське середовище та
табори полонених й інтернованих українців:
шляхи взаємодії (1914-1924 рр.)**

Одним з наслідків Першої світової війни стало створення розгалуженої мережі таборів для утримання сотень тисяч полонених зі складу царської армії на теренах Німеччини та Австро-Угорщини, а також у межах інших європейських країн – призначених для концентрації бранців з числа австро-угорських вояків. Ці табори, як правило, створювались поблизу невеликих міст, частина мешканців яких інколи залучалась для їх будівництва, а пізніше могла досить активно контактувати з таборянами під час їх використання на роботах поза табором, при здійсненні роздрібної торгівлі, а також культурно-мистецьких імпрез, які організовувались у таборах. Великою мірою це стосувалось таборів у Німеччині та Австро-Угорщині, в яких були скупчені полонені українці, які мали можливість розвинути інтенсивне національно-просвітницьке і громадське життя, заснувавши таборові школи, театри, кооперативи, газети та ін.

У таборах були створені різні майстерні (гончарні, різьбарські, малярські, малювання та ін.), вироби яких охоче купувались містянами з огляду на їх дешевизну. Крім того, у таборах завжди знаходились умільці, які у вільний від роботи час вирізали з дерева різні «дрібнички», що теж користувались попитом за їх майстерне виконання. Комунікація між містянами і таборянам спочатку відбувалась через працівників комендатур з числа цивільних осіб, але вже досить скоро набула характеру безпосередніх контактів. Справа в тім, що як німецька, так і австро-угорська військові влади активно використовували полонених (у складі робітничих команд) для праці на заводах і фабриках, копальнях, в аграрному секторі, що досить щільно «занурювало» українців у австро-німецький міський простір.

Зрештою, кількالیтнє тривале співіснування містян і таборян в деяких випадках призвело до утворення змішаних німецько-українських родин, крім того частина полонених в силу різних причин воліла не повертатись додому, утворивши нечисленні українські громади, які вже мешкали на цивільному становищі поблизу вже ліквідованих таборів. У подальшому це призвело до натуралізації цієї категорії колишніх полонених українців, а також об'єктивно сприяло збільшенню їх мобільності, бо маючи вищий освітній рівень та володіючи німецькою мовою, вони мали набагато більші можливості для повноцінної адаптації, у т.ч. й поза межами німецькомовного світу.

Очевидно, що перебування великих мас полонених поблизу міст мало й свої негативні сторони, але вони стосувались насамперед змішаних таборів (як місць спільного утримання представників різних національностей). У цьому контексті варто згадати про випадки крадіжок харчів полоненими під час робіт

у приватних господарствах, які суттєво почастишали під час їх неорганізованого повернення додому в жовтні-грудні 1918 р. Скориставшись колапсом державно-політичних структур Австро-Угорської та Німецької імперій, полонені вийшли з таборів, та намагаючись забезпечити собі харчування, вдалились вже до масових крадіжок у господарствах селян і містян.

Повоєнна трансформація Європи, що була позначена виникненням нових незалежних держав, призвела до появи таборів інтернованих вояків-українців на теренах Польщі, Чехословаччини та Румунії. Ця категорія вояків Армії УНР та УГА трактувались у більшості випадків значно прихильніше міським населенням, крім того – режим їх утримання (за небагатьма винятками) був значно ліберальнішим аніж під час Першої світової війни. Відтак інтерновані мали набагато більші можливості залишати табори та контактувати з міським населенням. Зміцненню зв'язків сприяла й їх мовна близькість (Польща, ЧСР), а також наявність у інтернованих більших заощаджень та зароблених коштів, які могли бути витрачені у містах для задоволення нагальних потреб вояцтва.

Інтерновані українці залучались до виконання різного роду робіт, у т.ч. й будівельних, опосередковано причинившись в такий спосіб до формування урбаністичної культури різних європейських міст. Шукаючи можливості для заробітку, вони організовували артілі у таборах, шукали (і знаходили) можливості реалізації їх продукції серед місцевого населення. У цьому контексті варто згадати український табір у Стшалково (Польща), драматичний гурток якого готував театральні вистави не тільки для таборян, але й для мешканців ближчих польських міст – Слупца і Стшалкова. У цьому таборі діяли й ремісничі майстерні (з виготовлення кошиків, меблів, мистецьких виробів з соломи, шиття білизни, а також шевські та кравецькі).

Важливим було й те, що у згадуваних майстернях працювали як дружини вояків Армії УНР, так і мешканки згадуваних польських міст. Під керівництвом майстринь вони проходили курси гаптування (вишивання) в техніці «тоledo», а пізніше працювали в цих майстернях. Їх вироби охоче купувались мешканцями згадуваних польських міст, значну допомогу в їх реалізації надавали колишні інтерновані. Прибуток від продажу гаптованих виробів дозволяв забезпечити прийнятний рівень існування тим родинам, які продовжували мешкати в таборових приміщеннях. Решта інтернованих переводилась на цивільний стан (насамперед – одружені, а також ті, хто мав постійну роботу).

Уряд ЧСР подбав і про цивілізоване вирішення проблеми інтернованих на її території вояків Української Галицької Армії, які утримувались у таборах Німецьке Яблонне і Ліберці, а потім у Йозефові. З огляду на те, що українські робітничі сотні з цих таборів працювали у дуже багатьох місцевостях Чехословаччини (в поодиноких випадках вони виконували й караульну службу на різних військових об'єктах), мешкаючи у пристосованих для цього будівлях чеських міст – вояки підтримували тісні контакти з місцевими мешканцями та користувались їх прихильністю та авторитетом. За виконання цих робіт вони отримували відповідну платню, витрачаючи ці кошти для придбання продовольства та усього необхідного у чеських крамницях.

Залучення інтернованих до міського простору відбувалось й в інший спосіб – під час урочистих проходів інтернованих підрозділів УГА вулицями чеських міст в дні національних свят українців. Чеська публіка запрошувалась

на вистави та концерти, які влаштовували інтерновані, досить часто на них в якості почесних гостей були присутні бургомістри чеських міст (поблизу яких розташовувались згадані українські табори). Знов таки, попри досить тісні контакти – між місцевою владою та інтернованими зрідка траплялись непорозуміння, як це мало місце у Німецькому Яблонному, коли українські оголошення про святкування Шевченкових днів (березень 1921 р.) були частково зірвані, а деінде поверх них наклеєні чеські плакати. У відповідь інтерновані відмовились купувати продукти і крам у міських магазинах, що завдало їх власникам значні збитки. Тільки докладне обопільне в'яснення суті взаємних претензій дало можливість вичерпати цей інцидент.

Таким чином, взаємодія мешканців європейських міст і українських таборів полонених та інтернованих набувала різних форм, які здебільшого мали приязний та конструктивний характер. Завдяки взаємній комунікації обидві сторони мали можливість дізнатись про культурно-цивілізаційні досягнення українців та народів Європи. Допмагаючи українцям міська влада та пересічні мешканці європейських міст полегшували їх адаптацію до місцевих умов життя та побуту, натомість таборяни своєю працею сприяли економічному зростанню країн свого перебування.

Надзвичайно важливим аспектом видається й успішне прищеплення українським таборянам основ європейської міської культури, забезпечення їм можливостей отримання вищої освіти та уможливлення їх інтеграції у тогочасне суспільство країн Центрально-Східної Європи. У свою чергу, полонені та інтерновані українці – вже одним фактом свого перебування в різних європейських країн – засвідчували європейцям свою незгоду з існуванням радянської України, керівники якої пізніше вдались до нищення багатьох знакових об'єктів культурної спадщини міста Києва.